

Organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama

Krtalić, Maja; Čop, Tihomira; Hasenay, Damir

Source / Izvornik: **Libellarium : časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, 2012, 3, 113 - 134**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:653762>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-24**



Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Organizacijske pretpostavke zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama

Maja Krtalić, mkrtalic@ffos.hr

Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Tihomira Čop, tcop@ffos.hr

Damir Hasenay, dhasenay@ffos.hr

Odsjek za informacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

Libellarium, III, 2 (2010): 113 - 134.

UDK: 025.85:027.2:2-788](497.5)

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Svrha ovoga rada jest istražiti problematiku zaštite pisane baštine u samostanskim knjižnicama unutar legislativnih, institucionalnih i organizacijskih okvira te utvrditi nužne organizacijske pretpostavke za njezino poboljšanje. Polazeći od pretpostavke da je knjižna građa pohranjena u samostanskim knjižnicama građa od iznimne kulturne vrijednosti te kao takva ima svojstva kulturnog dobra i dio je hrvatske nacionalne pisane baštine, u radu se propituje prepoznavanje potrebe za sustavnim pristupom njezinoj zaštiti na operativnoj razini, unutar samih knjižnica, kao i na strateškoj razini, od strane nadležnih i drugih relevantnih ustanova u Republici Hrvatskoj. Uz analizu pravnog i institucionalnog okvira djelovanja samostanskih knjižnica te projekata zaštite građe pohranjene u njima, provedene su i tri studije slučaja knjižnica franjevačkih samostana u Mostaru, Požegi i Zadru, intervjui s njihovim voditeljima te intervju s ispitanikom u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo. Rad se konceptualno temelji na teorijskom modelu upravljanja zaštitom pisane baštine u RH te se na temelju prikupljenih podataka i oslanjajući se na model definira postojeće stanje zaštite građe u samostanskim knjižnicama te se predlažu potrebne mjere za sustavnije i učinkovitije upravljanje zaštitom pisane baštine u samostanskim knjižnicama.

KLJUČNE RIJEČI: zaštita, pisana baština, kulturna baština, samostanske knjižnice, franjevačke knjižnice, knjižnice u sastavu vjerskih zajednica, upravljanje zaštitom.

1. Uvod

Najvrednija knjižna baština u Republici Hrvatskoj pohranjena je velikim dijelom u samostanskim knjižnicama. Zbog toga su samostanske knjižnice imale i još uvijek imaju velik značaj u razvoju hrvatske kulture. U Republici Hrvatskoj postoje mnogobrojne samostanske knjižnice koje čuvaju kulturnu nacionalnu baštinu važnu

za očuvanje kulturnog i nacionalnog identiteta. Velik broj takvih knjižnica uređen je tijekom posljednjih godina s težnjom da se otvori javnosti, no unatoč tomu velik je broj samostanskih knjižnica još uvijek neuređen te građa u njima propada. Više je razloga kojima se to može objasniti, od nedostatka interesa, resursa ili znanja da bi se nešto napravilo do uvriježenog vjerovanja da knjižna građa može biti pohranjena bez nadzora s obzirom da se očuvala dugi niz godina. Stoga je namjera ovoga rada istražiti i promišljati organizacijske pretpostavke učinkovitog sustava zaštite građe u samostanskim knjižnicama, ali i položaj samostanskih knjižnica u hrvatskom knjižničnom sustavu te ulogu takvih knjižnica u današnjem okruženju.

Potrebno je već u samom uvodu pojasniti terminologiju koja će se koristiti u radu. Glavni su predmet rada samostanske knjižnice, koje pripadaju vrsti specijalnih knjižnica odnosno, točnije, knjižnica u sastavu vjerskih zajednica ili knjižnica vjerskih zajednica. Termin knjižnice u sastavu vjerskih zajednica obuhvaća sve knjižnice vjerskih zajednica, među kojima je u Republici Hrvatskoj najbrojnija Katolička crkva. Ponekad se u stručnoj literaturi i svakodnevnom govoru koriste i termini redovničke knjižnice, crkvene knjižnice te knjižnice crkvenih institucija. Unutar te zajednice u najvećem su broju samostanske knjižnice u vlasništvu brojnih crkvenih redova (kao što su franjevački, benediktinski, dominikanski, isusovački i dr.) te knjižnice upravno-teritorijalnih zajednica – nadbiskupijske, biskupijske, župne, sjemenišne i druge knjižnice. Analize studija slučaja prikazane u radu odnose se na tri franjevačke knjižnice, ali se razmatra širi kontekst djelovanja samostanskih knjižnica, bez obzira kojem crkvenom redu pripadaju, te će se stoga u daljnjem tekstu koristiti termin samostanske knjižnice.

Konceptualni pristup zaštiti baštine u samostanskim knjižnicama korišten u ovom radu temelji se na teorijskom modelu upravljanja zaštitom pisane baštine koji se sastoji od pet aspekata koji objedinjuju teorijsku, stratešku, pravnu, financijsku, edukativnu, operativnu i kulturološku komponentu te problematike (usp. Krtalić, Hasenay, Aparac-Jelušić 2011; Krtalić i Hasenay 2011). Samostanske knjižnice suočavaju se s brojnim problemima u zaštiti i očuvanju građe za koju skrbe. Velik dio problema može se grupirati unutar ekonomsko-pravnog i materijalno-operativnog aspekta zaštite. No osim najčešćih ograničenja kao što su nedostatak sredstava i neadekvatan prostor za čuvanje i pohranu građe, javljaju se i problemi nedostatka osoblja, posebno onoga sa stručnim znanjima koje bi skrbrilo o građi u toj vrsti knjižnica, čime edukativni aspekt zaštite dolazi u prvi plan. Iako je zaštita i očuvanje knjižne baštine u samostanskim knjižnicama najčešće odgovornost redovnika unutar samih samostana, njihova znanja u pravilu nisu dovoljno stručna u tom pogledu te odgovornost za zaštitu ne može biti samo njihova. Zato je potrebno tu problematiku promišljati i unutar strateško-teorijskog aspekta upravljanja zaštitom pisane baštine. Velik problem predstavljaju i nedostaci zakonskih regulativa kojima bi građa u samostanskim knjižnicama bila obuhvaćena i prepoznata kao građa od nacionalne baštinske vrijednosti. Još jedan od čimbenika koje treba uzeti u obzir jesu promjene koje se događaju unutar kulturološko-društvenog aspekta, a obuhvaćaju promjene suodnosa crkvenih redova i zajednice

unutar koje djeluju. Uzimajući u obzir navedene mogućnosti i poteškoće u zaštiti knjižne baštine u samostanskim knjižnicama, u daljnjem tekstu dat će se iscrpniji uvid u problematiku s kojom se susreću samostanske knjižnice u svom poslovanju, kao i pregled zakonskih i drugih odredbi koje to poslovanje definiraju i reguliraju.

2. Uloga i kontekst djelovanja samostanskih knjižnica u hrvatskom knjižničnom sustavu

Trag bogate samostanske kulture u Hrvatskoj vidljiv je upravo u samostanskim knjižnicama i njihovoj stoljećima prikupljanoj i čuvanoj građi. S promjenama unutar samostana i crkvenih redova događale su se i promjene u odnosu prema knjizi i njezinom prikupljanju i čuvanju. U ovome radu neće se ulaziti u opsežnu i bogatu povijest crkvenih redova, samostana i samostanskih knjižnica. Ipak treba napomenuti brojne izvore koji se bave tom problematikom te opisuju crkvene knjižnice u različitim vremenskim razdobljima (usp. Dahl 1979; Stipčević 1985), djelovanje crkvenih redova vezano uz knjigu i knjižnice, strukturu knjižnih fondova te brigu i nebrigu za knjigu (Stipčević 2004: 27, 305, 325), kao i ukidanje vjerskih redova i sudbinu njihovih knjižnica (Stipčević 2005: 295, 323) te postupanje prema knjizi i knjižnicama (Stipčević 2008: 389). Niz djela govori o pisanoj baštini sa sadržajnog aspekta (Hrvatska pisana kultura 2005 – 2008; Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske 1988). Posebno su zanimljivi podatci o uredbama o stvaranju i uređenju samostanskih knjižnica prema općem franjevačkom zakoniku, koji opisuju kako su se knjižnice organizirale, kako se izgrađivao fond, tko se i na koji način njime koristio te kakve su bile kazne za kršenje tih odredbi (Hoško 2008: 19). Crkvenim knjižnicama i arhivima bave se i različita međunarodna udruženja (usp. National Church Library Association), a na tu temu organiziraju se i međunarodne konferencije. Tako je, primjerice, u organizaciji Centra za zaštitu i prezentaciju Kotorove dokumentarne baštine Notar i Sekcije za crkvene arhive i arhive vjerskih zajednica Međunarodnog arhivskog vijeća održana konferencija na temu crkvenih arhiva i knjižnica s posebnim naglaskom na međunarodnim iskustvima u zaštiti, procjeni, opisu i prezentaciji kulturne baštine tih ustanova (Church archives and libraries 2004).

Sagledavajući razvoj samostanskih knjižnica kroz povijest te njihov odnos prema prikupljanju i čuvanju knjižne i druge baštine, očiglednom postaje kulturološka i povijesna vrijednost te sadržajna, jezična, ali i fizička (knjiga kao objekt) raznolikost i bogatstvo građe koja je u njima pohranjena. Kroz to se otvaraju raznolike mogućnosti znanstvenih i stručnih istraživanja ne samo pojedinačnih knjiga već i zbirki u cjelini. Da bi to bilo moguće, tj. da bi knjiga doista prenijela potrebnu informaciju istraživaču, iznimno je važna očuvanost građe u samostanskim knjižnicama, posebno u što izvornijem obliku. U suvremenim trendovima konzervacije i restauracije knjiga zalaže se za minimalne intervencije na građi, koje će ju samo stabilizirati kako bi se spriječilo daljnje propadanje te što je moguće više očuvati zatečeno stanje, a ne od nje napraviti

neki sasvim drugi, nov (informacijski) objekt (New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration 2011).

Važno je pitanje kakvu ulogu samostanske knjižnice imaju danas, kako za redove unutar kojih su formirane tako i za društvenu zajednicu unutar koje djeluju. U tom smislu valja istaknuti razmatranje D. Kušena koji navodi: „koliko je od presudne važnosti bilo u prošlosti stvoriti, primjereno odlagati i brižno čuvati svjedočanstvo tih vremena, toliko je važno i danas u suvremenom okruženju povesti računa o daljnjem očuvanju toga segmenta naše pisane kulturne baštine, njegovom evidentiranju, eventualnoj restauraciji i konzervaciji te daljnjem primjerenom čuvanju i korištenju“ (Kušen 2006). Da bi se jasnije razumjela široka problematika koja okružuje samostanske knjižnice u Hrvatskoj i zaštitu baštine koja je u njima pohranjena, potrebno je kritički promotriti okvire u kojima takve knjižnice djeluju.

2.1. Legislativni okvir djelovanja samostanskih knjižnica

U pravnom smislu zaštitu knjižne baštine uređuje nekoliko relevantnih zakonskih odredbi, a to su Zakon o knjižnicama (1997), Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (1999), Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica (2001) te Pravilnik o zaštiti knjižnične građe (2005). Ti pravni dokumenti predstavljaju opći okvir za očuvanje baštine i djelovanje različitih vrsta knjižnica, pa tako dijelom i samostanskih.

Zakonom o knjižnicama uređuje se knjižnična djelatnost, uvjeti i način na koji se ona obavlja, ustrojstvo i način rada knjižnica te knjižnična građa. Prema članku 6 spomenutog zakona knjižnična djelatnost obuhvaća i stručnu obradu, čuvanje i zaštitu knjižnične građe te provođenje mjera zaštite građe koja je kulturno dobro. Samostanske knjižnice nigdje se u Zakonu izrijekom ne spominju, ali članak 8 definira pravni kontekst prema kojemu se knjižnična djelatnost obavlja prema standardima kojima se uređuju poslovi te kadrovski i tehnički uvjeti svojstveni pojedinim vrstama knjižnica. Standarde za pojedine vrste knjižnica na prijedlog Hrvatskoga knjižničkog vijeća propisuje ministar kulture za narodne knjižnice, ministar prosvjete i športa za školske knjižnice te ministar znanosti i tehnologije za sveučilišne, visokoškolske i znanstvene knjižnice, dok za specijalne knjižnice standarde propisuje ministar koji je nadležan prema području djelatnosti knjižnice (Zakon o knjižnicama 1997). Nakon spajanja Ministarstva prosvjete i športa i Ministarstva znanosti i tehnologije u jedinstveno Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2003. godine školske, sveučilišne, visokoškolske i znanstvene knjižnice pod nadležnošću su jednog ministra.

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara uređuje vrste kulturnih dobara, uspostavljanje zaštite kulturnih dobara, obveze i prava vlasnika kulturnih dobara, mjere zaštite i očuvanja kulturnih dobara, obavljanje poslova zaštite i očuvanja kulturnih dobara i druga važna pitanja povezana sa zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara. Prema ovom zakonu među kulturna dobra ubrajaju se sve pokretne i nepokretne

stvari od umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i drugog znanstvenog značaja, a među njih se ubrajaju i dokumentacija i bibliografska baština. Prema članku 5 toga zakona svrha je zaštite kulturnih dobara zaštita i očuvanje kulturnih dobara za buduće generacije; stvaranje povoljnijih uvjeta za opstanak kulturnih dobara i poduzimanje mjera potrebnih za njihovo redovito održavanje te sprječavanje svih radnji koje ugrožavaju integritet kulturnog dobra ili uključuju protupravno postupanje s kulturnim dobrima (Zakon o zaštiti kulturnih dobara 1999). Zakon propisuje i obvezu upisivanja kulturnog dobra u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, što implicira da i samostanske knjižnice trebaju registrirati građu koja ima svojstva kulturnog dobra.

Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj definira obavljanje stručnog nadzora, organiziranje i razvoj mreže knjižnica u Republici Hrvatskoj te unaprjeđivanje stručnog rada u knjižnicama na načelima suvremene knjižnične teorije i prakse radi što kvalitetnijeg obavljanja knjižnične djelatnosti u obrazovanju, znanosti, kulturi i društvu općenito kao osnovne zadaće matične djelatnosti (Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u RH 2001). Knjižnična građa koja ima svojstvo kulturnog dobra prisutna je u svim vrstama knjižnica. Prema mjerodavnom zakonodavstvu, vlasnici i imatelji dužni su skrbiti o toj građi, dok je za nadzor i stvaranje sustava zaštite i očuvanja hrvatske pisane/tiskane baštine zadužena Nacionalna i sveučilišna knjižnica kao središnja matična knjižnica (Katić 2003: 2). Pomalo je nejasno tko bi zapravo trebao obavljati matičnu djelatnost za samostanske knjižnice i je li to ičija zakonska obveza. Naime članak 3 Pravilnika za matičnu djelatnost knjižnica u RH ističe da se sustav matične djelatnosti obvezatno ustrojava za knjižnice koje su osnovane kao javne ustanove i svoju djelatnost obavljaju kao javnu službu. Obavljanje poslova matičnosti za ostale knjižnice, bez obzira jesu li samostalne ili u sastavu te jesu li njihovi osnivači pravne ili fizičke osobe, određuje se posebno za svaku knjižnicu ugovorom s matičnom knjižnicom. Samostanske knjižnice najčešće ne obavljaju javnu službu. No ako su im zbirke registrirane kao kulturno dobro, matičnu djelatnost obavlja neka od sveučilišnih knjižnica, ovisno u kojem području djeluju. Logično je, dakle, pretpostaviti da samostanske knjižnice stručnu pomoć u organizaciji i zaštiti svojih zbirki trebaju očekivati od najbliže sveučilišne te nacionalne knjižnice.

Pravilnik o zaštiti knjižnične građe utvrđuje mjere zaštite i očuvanja knjižnične građe neovisno o vrsti knjižnice, pa je on svakako primjenjiv i na samostanske knjižnice. Njime se uređuje postupak popisivanja, vrednovanja i postupanja s građom za koju se utvrdilo ili se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra (Pravilnik o zaštiti knjižnične građe 2005).

Samostanske se knjižnice u zakonima nigdje izrijekom ne spominju, osim u standardima za specijalne knjižnice koji definiraju specijalnu knjižnicu kao stručnu organizacijsku jedinicu u sastavu javnih ustanova ili instituta, tijela državne vlasti i uprave, javnih, mješovitih i privatnih poduzeća, nevladinih udruga i crkvenih institucija, kao i drugih

pravnih i fizičkih osoba, koja obavlja knjižničnu, dokumentacijsku i informacijsku djelatnost (Hrvatski standardi za specijalne knjižnice 1993). Dakle standardi za specijalne knjižnice mogu se smatrati preporukom djelovanja za samostanske knjižnice, no svaka je specijalna knjižnica specifična za sebe te je teško uspostaviti općeprimjenjive kriterije djelovanja. Može se zaključiti da se relevantni zakoni vezani uz knjižnice i kulturno dobro neizravno odnose i na samostanske knjižnice. No ti ih zakoni ne obvezuju, s obzirom da Uredba Hrvatske biskupske konferencije o crkvenim knjižnicama (uključujući samostanske knjižnice) utvrđuje kako crkvene knjižnice nisu samostalne ustanove, već u svemu ovise o Ordinariju odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, budući da su crkveno vlasništvo (Uredba HBK o crkvenim knjižnicama 2001).

Očigledno je da su samostanske knjižnice na neki način podijeljene između zakonske pripadnosti crkvenom sustavu te stručne pripadnosti knjižničnom sustavu. Problem samostanskih knjižnica očituje se u tome što se nigdje izrijekom ne spominju u hrvatskim zakonima. No ako se smatra da fondovi tih knjižnica uglavnom jesu kulturno dobro, onda se na neki način zakoni odnose i na njih. Potrebno je na nacionalnoj razini usustaviti tu problematiku i unijeti termin samostanskih knjižnica, odnosno knjižnica u sastavu vjerskih organizacija, u postojeću zakonsku regulativu. Stoga je potrebno izraditi poseban dokument kojim se reguliraju ili barem pojašnjavaju pravna pitanja vezana uz djelovanje samostanskih knjižnica, posebno kada je u pitanju zaštita njihovih zbirki, tj. dokument koji će pridonijeti uspostavljanju i usustavljanju jasnijeg odnosa knjižnica u sastavu vjerskih zajednica prema nacionalnom knjižničnom sustavu.

2.2. Institucionalni okvir djelovanja samostanskih knjižnica

Iako samostanske knjižnice ne ulaze izravno u hrvatski knjižnični sustav, već su prema ranije spomenutoj Uredbi Hrvatske biskupske konferencije crkveno vlasništvo i u svemu ovise o Ordinariju odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, nekoliko ustanova i tijela neizravno utječe (ili to treba činiti) na njihovo djelovanje. Institucionalni okvir djelovanja podrazumijeva ustanove i tijela koja djeluju na strateškoj, operativnoj i tehničkoj razini, a bitna su za djelovanje samostanskih knjižnica odnosno zaštitu knjižne baštine pohranjene u njima (usp. Krtalić 2010: 138).

Na strateškoj razini djeluje Ministarstvo kulture, a unutar njega Uprava za zaštitu kulturne baštine, Uprava za knjigu i knjižnice, Uprava za kulturni razvitak, ali i dva vijeća koja imaju prvenstveno savjetodavnu funkciju, a to su Hrvatsko vijeće za kulturna dobra i Hrvatsko knjižnično vijeće. Navedena tijela trebaju pružati savjetodavnu i financijsku potporu samostanskim knjižnicama s obzirom da je u njima velikim dijelom pohranjena građa koja ima svojstva kulturne baštine i kulturnog dobra te je kao takva od iznimnog nacionalnog značaja. Na strateškoj razini djeluju i obrazovne

institucije koje obrazuju informacijske stručnjake, konzervatore i restauratore. S obzirom da osoblje u samostanskim knjižnicama najčešće nema odgovarajuće stručno obrazovanje, ovdje se otvara prostor za suradnju i usmjeravanje obrazovanja i prema tom segmentu. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu treba imati važnu stratešku ulogu u organizaciji zaštite pisane baštine u svim vrstama knjižnica, pa tako i u samostanskim knjižnicama. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu središte je hrvatskoga knjižničkog sustava te ima obvezu poticati i provoditi primarnu i preventivnu zaštitu na području u kojem ima ulogu matične ustanove. Pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu djeluje područna služba Hrvatski zavod za knjižničarstvo sa sljedećim zadaćama: organizacija i osiguranje izrade odgovarajućih dokumenata (studija, analiza, projekata, razvojnih programa) od interesa za hrvatsko knjižničarstvo i knjižnice te osiguravanje suradnje i povezivanja knjižnica u djelotvoran knjižnični sustav/mrežu. Unutar njega djeluje i savjetnik za baštinske zbirke/knjižnice koji bi svojom savjetodavnom i organizacijskom funkcijom trebao predstavljati sponu između samostanskih knjižnica i knjižničkog sustava RH budući da mu je zadaća izgradnja sustava nadzora i skrbi za pisanu baštinu u hrvatskim knjižnicama, uspostava baze podataka Hrvatske baštinske zbirke te izrada i provođenje programa uređenja i obnove knjižnica i zbirki.

Na tehničkoj razini fizičkom zaštitom materijala knjižnične građe i baštine bave se konzervatorski i restauratorski odjeli te laboratoriji. Ustanove koje djeluju na tehničkoj razini u kontaktu su sa samostanskim knjižnicama ukoliko im one same upute građu na konzervaciju ili restauraciju te ukoliko od njih zatraže savjet. Kroz program Nacionalne i sveučilišne knjižnice koji se bavi uređenjem baštinskih zbirki u samostanskim knjižnicama provode se i konzervatorsko-restauratorski radovi.

Na operativnoj razini u Republici Hrvatskoj postoji velik broj samostanskih knjižnica. Za razumijevanje te razine djelovanja samostanskih knjižnica potrebno je istražiti njihovu međusobnu (ne)povezanost i suradnju te suodnos prema drugim knjižnicama u sastavu vjerskih organizacija, kao i prema ostalim knjižnicama, arhivima i drugim relevantnim ustanovama koje skrbe o knjižnoj baštini. Na operativnoj razini otvara se i čitav niz pitanja o poslanju i ustroju samostanskih knjižnica, njihovim fondovima, stanju građe, otvorenosti za javnost i sl.

2.3. Projekti uređenja, zaštite i popisivanja građe u samostanskim knjižnicama

Za razumijevanje okvira djelovanja samostanskih knjižnica važno je razmotriti znanstvene i stručne projekte i programe koji se provode te prepoznati dosadašnja postignuća u uređenju, zaštiti i opisu građe u samostanskim knjižnicama. Godine 2007. na nacionalnoj razini izrađen je Program zaštite i očuvanja knjižnične građe koja ima svojstvo kulturnog dobra. Programom su obuhvaćene zbirke stare i rijetke građe u svim

vrstama knjižnica, dok se posebna pozornost posvećuje samostanskim i knjižnicama ostalih vjerskih zajednica. Glavni su ciljevi tog programa identifikacija, evidencija i izgradnja baštinskih zbirki, utvrđivanje postupaka pravne zaštite knjižnica i knjižničnih zbirki koje imaju svojstvo kulturnog dobra, organizacija pristupa knjižnicama, zbirkama i pojedinačnim primjercima knjižnične građe kroz programe sustavne obrade građe (inventarizacije i katalogizacije) te fizička zaštita pojedinačnih primjeraka (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Baštinske zbirke/knjižnice). U programu se naglašava kako je zbog specifičnosti zbirki, stupnja njihovog oštećenja te okruženja u kojem se nalaze potreban drukčiji, multidisciplinarni pristup, koji će okupiti stručnjake iz više različitih disciplina, stalno pratiti i kontrolirati rad na nacionalnoj razini, identificirati svako kulturno dobro te prepoznati matične ustanove kao baštinske okosnice i simbole nacionalnog identiteta. Međutim prilikom provođenja ovog programa zaštite uočeni su mnogi problemi, među kojima je najveći sustavno zanemarivanje lošeg stanja zbirki što je dovelo do propadanja većeg dijela knjižne građe. Prva faza provođenja zaštite odnosi se na identifikaciju zbirki, ustanova u kojima se te zbirke nalaze te osoblja koje njima raspolaže. Stoga je Ministarstvo kulture u suradnji s Upravom za zaštitu kulturne baštine dogovorilo da se skrb o baštinskim knjižnicama odvija na dvije razine: na jednoj će se graditi nacionalni sustav za zaštitu i očuvanje pisane baštine, a na drugoj će se pružanjem pomoći preventivne zaštite, tj. konzervatorsko-restauratorskih radova *in situ* i inventarizacije, pojedinim knjižnicama omogućiti ulazak u taj sustav. Konzervatorsko-restauratorski poslovi usporit će fizičko propadanje zbirke u cjelini, a inventari će poslužiti za registraciju zbirke kao kulturnog dobra te za identifikaciju najvrednijih i najugroženijih primjeraka za kurativnu zaštitu. Novčana sredstva za provođenje preventivne zaštite i inventarizacije osigurana su putem Natječaja za javne potrebe u kulturi Ministarstva kulture. Treba obratiti pažnju na kriterije dodjeljivanja tih sredstava. Naime financijska sredstva dodjeljuju se zbirkama koje udovoljavaju sljedećim kriterijima: zbirka je u privatnom vlasništvu (vjerskih zajednica i drugih privatnih vlasnika); zbirka sadrži vrijedan i specifičan fond knjižne građe; u zbirci je potrebno provesti reviziju odnosno usklađivanje rješenja o registraciji zbirke kao kulturnog dobra; zbirku je potrebno registrirati kao kulturno dobro; zbirka je manjeg opsega (2000 do 3000 svezaka) pa se potrebni postupci mogu obaviti u relativno kratkom vremenu uz minimalne troškove (Ministarstvo kulture, Kulturna baština). Do sada obavljani radovi financirani su dijelom iz programa javnih potreba u kulturi, točnije, potprograma Ministarstva kulture pod nazivom Zaštita i očuvanje kulturnih dobara i nematerijalne kulturne baštine, ili iz sredstava vlasnika knjižnice, a obuhvatili su konzervatorsko-restauratorske radove koje je provodila Nacionalna i sveučilišna knjižnica, uključujući i inventarizaciju odnosno reviziju postojećih bibliografskih pomagala. Radovi su obavljani u sljedećim knjižnicama: knjižnici Samostana sv. Frane u Šibeniku; knjižnici Franjevačkog samostana sv. Duje u Kraju na Pašmanu; knjižnici Samostana franjevac trećoredaca sv. Pavla na Školjici (Preko, Ugljan); knjižnici Manastira Uspenja Presvete Bogorodice Krupa; knjižnici Župnog ureda Lopud;

zbirci Politeo u Tvrdlju Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru i knjižnici obitelji Fisković u Orebiću; knjižnici Samostana franjevaca trećoredaca sv. Mihovila u Zadru, knjižnici Franjevačkog samostana Uznesenja Marijina u Orebiću; knjižnici Kapucinskog samostana u Karlobagu i knjižnici Kapucinskog samostana u Splitu.

Samostanske su knjižnice uređivane i izvan ovog programa, primjerice knjižnice franjevačkih samostana na Trsatu, Cresu, u Cerniku, Krapini, Klanjcu, Samoboru i dr.¹ Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Osijeku pomogao je u uređenju knjižnice Grkokatoličke biskupije u Križevcima te nekoliko knjižnica franjevačkih samostana – u Zadru, Mostaru (BiH), Plehanu (BiH), Tolisi (BiH) i Dubravama (BiH).

Pored projekata organizacije i zaštite franjevačkih knjižnica, važni su i projekti izrade bibliografija knjižne građe pohranjene u samostanskim knjižnicama. Neke su od njih usmjerene upravo na samostanske knjižnice, primjerice Bibliografije knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495. – 1850. (Frkin i Holzleitner 2008), a druge sadrže podatke o građi sadržanoj, među ostalim, i u samostanskim knjižnicama, primjerice Hrvatska retrospektivna bibliografija 1835. – 1940. (1982–1999). Pregled bibliografija koje se odnose na samostanske knjižnice daju J. Bratulić i S. Damjanović u predgovoru već spomenutoj bibliografiji autora V. Frkina i M. Holzleitnera (2008: 8). Neke mjesne bibliografije koje sadrže podatke o napisima iz novina na temu franjevačkih knjižnica također mogu biti dragocjen izvor za proučavanje te problematike (Tadić 2005), kao i različiti katalogi izložbi knjiga iz samostanskih knjižnica (Bošnjaković i Vinaj 2008).

3. Studije slučaja organizacije i zaštite knjižne baštine u franjevačkim samostanskim knjižnicama

Prethodna analiza pravnih, ekonomskih i institucionalnih okvira djelovanja odnosila se na sve vrste knjižnica u sastavu vjerskih organizacija, no za detaljnije istraživanje problematike zaštite knjižne baštine unutar samostanskih knjižnica odabrane su tri studije slučaja franjevačkih samostanskih knjižnica. Iako se radi tek o jednoj vrsti samostanskih knjižnica, pretpostavka je da se zaključci dobiveni istraživanjem u odabranom kontekstu mogu u većoj mjeri primijeniti i na samostanske knjižnice unutar ostalih crkvenih redova. Studijama slučaja željelo se detaljnije ispitati institucionalni kontekst zaštite knjižne baštine u samostanskim knjižnicama te dobiti odgovore na sljedeća pitanja:

1 Podatci su dostupni na mrežnim stranicama knjižnica: knjižnica Franjevačkog samostana u Cerniku http://zupa-cernik.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=96, knjižnica Franjevačkog samostana Trsat <http://www.trsat-svetiste.com/knjiznica.htm>, knjižnica Franjevačkog samostana u Krapini <http://www.kdkz.hr/library.php?id=59>, knjižnica Franjevačkog samostana u Klanjcu <http://www.kdkz.hr/library.php?id=58>, knjižnica Franjevačkog samostana u Samoboru <http://www.samoborskiglasnik.net/razgovor.asp?datum=20110703>, knjižnica Franjevačkog samostana na Cresu http://www.cres-samostan.com/?page_id=188.

- Kako se poima i provodi zaštita knjižne građe u samostanskim knjižnicama?
- Po čemu se zaštita u samostanskim knjižnicama razlikuje od zaštite građe u drugim (svjetovnim) knjižnicama?
- Kako je organizirana zaštita fondova samostanskih knjižnica na institucionalnoj, lokalnoj i nacionalnoj razini?

U istraživanju se polazi od nekoliko temeljnih hipoteza:

- u samostanskim knjižnicama nalaze se vrlo vrijedni fondovi hrvatske i europske pisane baštine
- knjižna baštinska građa u samostanskim knjižnicama nije dovoljno istražena, primjereno organizirana, zaštićena te prezentirana
- nema jasne odgovornosti za zaštitu građe u samostanskim knjižnicama niti dovoljno educiranog osoblja koje bi ju provodilo
- poboljšanja u zaštiti i dostupnosti knjižne baštine u samostanskim knjižnicama mogu i trebaju proizaći iz bolje organizacije i upravljanja sustavom zaštite baštine u samostanskim knjižnicama.

3.1. Metodologija

Za studiju slučaja odabrane su knjižnice franjevačkih samostana u Požegi, Zadru i Mostaru (BiH). Pored analize dostupnih informacija o samim ustanovama, provedeni su intervjui s četiri ispitanika. Tri ispitanika voditelji su knjižnica koje djeluju u sklopu franjevačkih samostana u Mostaru, Požegi i Zadru, a četvrti ispitanik djelatnik je u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, u službi za baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Intervju je bio polustrukturiranog tipa. Pitanja za voditelje knjižnica bila su podijeljena u tri tematske skupine: pitanja vezana uz fond koji knjižnica posjeduje, pitanja vezana uz organizaciju i financiranje poslovanja određene samostanske knjižnice te pitanja vezana uz zaštitu fonda koji određena samostanska knjižnica posjeduje. U prvoj se skupini pitanja od voditelja samostanskih knjižnica tražilo da opišu što sve obuhvaća fond, kako je nastao, koliko je star, tko se sve njime služi i kako se koristi, koja se građa najčešće koristi, na koji se način organizira fond, postoji li katalog i u kojem je obliku dostupan i sl. U drugoj skupini pitanja tražile su se informacije o organizaciji poslovanja, poznavanju relevantnih zakona i njihovu utjecaju na rad knjižnica, načinima financiranja i osiguravanja sredstava za poslovanje, nacionalnoj i lokalnoj (samo)upravi i njezinom utjecaju na rad knjižnica te alternativnim izvorima financiranja. Treća skupina pitanja odnosila se na aktivnosti zaštite te su postavljena pitanja o poslanju i ulozi knjižnice, aktivnostima koje se provode kako bi se građa zaštitila, prioritetima pri restauraciji i konzervaciji građe, projektima digitalizacije i drugim aspektima zaštite. Pitanja za djelatnika u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo,

u službi za baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, bila su prilagođena odgovorima dobivenim od prethodnih ispitanika i odnosila su se na zakonska rješenja te organizaciju zaštite i nadzora nad samostanskim knjižnicama na nacionalnoj razini, kao i na provedbu programa zaštite baštinskih zbirki u samostanskim knjižnicama. Pitanja su vrlo pomno sastavljena s ciljem dobivanja što relevantnijih podataka o pravnom, ekonomskom, obrazovnom i institucionalnom okviru djelovanja samostanskih knjižnica koji bi potvrdili ili odbacili postavljene hipoteze. Intervjui su provedeni tijekom lipnja 2011. godine.

3.2. Rezultati i rasprava

Rezultati dobiveni analizom podataka prikupljenih intervjuima grupirani su u sljedeće kategorije:

Građa i korisnici fondova koje knjižnice posjeduju

Opseg fonda i starost građe

Sve tri ispitane knjižnice posjeduju staru i rijetku građu što čini njihove fondove kulturno i povijesno značajnima. Fondovi svih knjižnica obuhvaćaju zbirke monografskih i serijskih publikacija, vrijedne zbirke stare i rijetke rukopisne građe, inkunabule, zemljopisne karte i drugu građu. Građa je uglavnom crkvenog i vjerskog sadržaja, no postoji i velik broj svjetovne literature. Zajednička značajka tih knjižnica jest ta da su ih franjevci stvarali sami, kupujući knjige novcem dobivenim za milodare ili kroz poklone i donacije.

Profili korisnika i način korištenja građe

U samom početku njihova djelovanja knjižnice su bile namijenjene isključivo crkvenom osoblju i studentima teologije u bogoslovijama. S vremenom se njihova uloga proširivala i knjižnice su svoja vrata otvorila i drugim zainteresiranim građanima kojima je pristup fondu bio omogućen, ali uz strog nadzor. Danas ove knjižnice teže tomu da budu dostupne svima, njihov se fond restaurira i digitalizira kako bi se vrijedna te povijesno i kulturno značajna građa sačuvala i dala na uvid svima koji to žele ili trebaju. S obzirom na ulogu koju takva knjižna građa ima u znanstvenom i istraživačkom radu, potencijalni korisnici najviše su znanstvenici i istraživači različitih profila, povjesničari, jezikoslovci, književnici, povjesničari knjige i sl. Vrijednost te povijesni i kulturni značaj tih knjižnica još uvijek nisu dovoljno jasno percipirani u javnosti i važno je osvijestiti stručne osobe da se pobliže pozabave tom tematikom. Pored starih fondova, franjevačke knjižnice dobivaju donacije koje velikim dijelom sadrže i noviju građu svjetovnog sadržaja koja je često nedostupna u drugim knjižnicama pa ju učenici, studenti i profesori često traže u ovim knjižnicama. Najočigledniji primjer za to jest knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru kojoj se za razna istraživanja javljaju profesori sa Sveučilišta u Mostaru te građani koji žele nešto istražiti u novinama koje su izlazile u Mostaru od kraja 19. do prve polovice 20. stoljeća.

Najčešće korištena građa

Budući da knjižnice još nisu započele sa svojim svakodnevnom poslovanjem posudbe i davanja građe na korištenje, teško je odrediti koja se građa najčešće koristi. Sve tri knjižnice koriste se knjižničnim računalnim programima pomoću kojih će, kada krenu s ustaljenim poslovanjem, biti lako odrediti najčešće korištenu građu. Zasad je moguće utvrditi kako korisnici koji se već sada javljaju u knjižnice s upitima najčešće traže građu hrvatske književnosti, hrvatsku, svjetsku, franjevačku i crkvenu povijest, regionalne monografije, referentnu građu te časopise i novine.

Prezentacijska vs. korisnička funkcija fonda

Pitanja korištenja stare i rijetke građe još nisu definirana do kraja. S jedne strane, želi se korisnicima omogućiti pristup svoj građi koju knjižnica posjeduje, dok se, s druge strane, vrijedna i stara građa mora i treba zaštititi od eventualnih oštećenja koja mogu nastati fizičkim rukovanjem građom. Pretpostavlja se da će se taj problem riješiti na način da se stara i rijetka građa digitalizira, izvornik pohrani ili izloži kao muzejski primjerak, a korisnik pristupa digitalnoj zbirci kad god i odakle god to poželi. Sve tri ispitane knjižnice još su uvijek u fazi uređenja i njihova vrata trenutno su zatvorena za javnost, no staru i rijetku građu planiraju prezentirati kao muzejske izložke, nakon što ih se digitalizira i na taj način umanju korištenje izvornika te time zaštititi od daljnjeg fizičkog propadanja.

Organizacija fonda

Prvi korak kod organizacije fondova ovih knjižnica jest uvođenje građe u inventarnu knjigu. Zatim slijedi raspoređivanje građe prema stručnom i formatnom rasporedu. Građa se u knjižnici Franjevačkog samostana u Mostaru raspoređuje prema stoljećima, a dijeli se na Raru (knjige tiskane do 1835. godine), Vetustioru (knjige tiskane od 1835. do 1900. godine), Nove knjige (nakon 1900. godine) te Curiosu (rijetke knjige te knjige zanimljiva formata, tiska, uveza i sl.). U knjižnici Samostana sv. Frane u tijeku je faza obrade te je građa trenutno raspoređena prema formatnom kriteriju. U knjižnici Franjevačkog samostana u Požegi građa se organizira prema stoljećima, a zasad je obrađena građa 17. stoljeća. Svaka knjižnica organizira građu prema mogućnostima fizičkog prostora u koji se smještaju jedinice građe.

Katalog

Sve tri knjižnice posjeduju programe za obradu građe putem kojih je osigurana i pretraživost njihovih fondova. Knjižnica Samostana sv. Frane i knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi za obradu građe koriste CROLIST, dok knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru koristi računalni program Biblio.net u kojemu je obrađen gotovo cjelokupan fond. Jedina knjižnica čiji je katalog dostupan i *online* jest knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi, čiji je katalog dio sustava Knjižnica grada Požege. Sve će knjižnice, nakon završetka popisivanja građe i uređenja, svoje kataloge učiniti dostupnima *online* kako bi korisnici lakše dolazili do uvida u njihove fondove.

Organizacija i financiranje poslovanja knjižnica

Osnivači knjižnica

Crkvene knjižnice nisu samostalne ustanove, nego u svemu ovise o Ordinariju odnosno vrhovnom redovničkom poglavarstvu, budući da su crkveno vlasništvo. Sve franjevačke knjižnice djeluju pod svojim provincijama i one vrše nadzor nad njihovim radom. Provincijat za rad i poslovanje knjižnice zadužuje redovnika, koji u pravilu ima obvezu podnositi izvješća o radu.

Financiranje knjižnica

Franjevačke knjižnice svoje svakodnevno poslovanje uglavnom financiraju same, no dobivaju se i neka nepovratna sredstva od nadležnog ministarstva kulture. Svaka provincija financira rad svoje knjižnice. Nažalost, sve ove knjižnice susreću se s nedostatkom financijskih sredstava. Knjižnica Samostana sv. Frane dugo je vodila postupak upisa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Ispitanik iz te knjižnice naveo je kako knjižnici, zbog toga što nije bila registrirana, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu ne može pravno pružiti savjetodavnu pomoć. S druge strane, ispitanik iz službe za baštinske zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice navodi kako pomoć može dobiti tko god ju zatraži, a registracija je preduvjet za prijavu na natječaj za sredstva Ministarstva kulture. Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru dobila je veliku pomoć od Ministarstva kulture Republike Hrvatske u sklopu pomaganja kulturnih institucija u Bosni i Hercegovini. Jedina knjižnica koja je dobila pomoć na lokalnoj razini jest knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi koja je ušla u projekt konzervatorsko-restauratorskih radova na građi koju posjeduje, uz financijsku potporu Grada Požege. Upisom u registar kulturnih dobara knjižnice ulaze u sustav državne skrbi, tj. u sustav financiranja od strane države po pitanju zaštite i očuvanja kulturnog dobra, što im omogućuje državnu skrb odnosno dodatna financijska sredstva.

Financiranje poslova zaštite

Najveći dio sredstava za uspješno obavljanje svakodnevnih knjižničnih poslova knjižnice osiguravaju same. Sredstva koja se dodjeljuju za zaštitu procjenjuju se na licu mjesta, ovisno o vrsti i količini oštećenja na građi. Kriteriji nisu jasno utvrđeni, no pokušavaju se osigurati sredstva za preventivne mjere zaštite, osiguranje mikroklimatskih uvjeta, protupožarnu i protuprovalnu zaštitu i slične mjere.

Utjecaj zakonske regulative na poslovanje i financiranje samostanskih knjižnica

Samostanske se knjižnice u zakonima nigdje izravno ne spominju. U hrvatskim standardima za specijalne knjižnice definirane su kao specijalne knjižnice, tj. knjižnice u sastavu vjerskih organizacija. Knjižnice se drže tih smjernica kao vodilja za pravilnu organizaciju i upravljanje zaštitom, iako se u njima zaštita izravno ne spominje. Financijska sredstva uvelike utječu na upravljanje zaštitom, ali financiranje samostanskih knjižnica nije uređeno zakonima. Samostanske knjižnice rijetko

zadovoljavaju zakonski određene uvjete da bi mogle biti upisane u Upisnik knjižnica i knjižnica u sastavu koji se vodi pri Ministarstvu kulture, a čime bi im bio omogućen ulazak u sustav hrvatskih knjižnica.

Izvori dodatnih prihoda za knjižnicu

Sve tri knjižnice navode kako su upućene u rad Nacionalne i sveučilišne knjižnice te znaju da mogu tražiti savjetodavnu pomoć, posebno ukoliko su upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, što nije lak i jednostavan posao. Upisom u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske ulaze u sustav državne skrbi što im osigurava dodatna financijska sredstva. Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru dobila je velik iznos uključivši se u program Ministarstva kulture Republike Hrvatske koji potpomaže kulturne institucije u Bosni i Hercegovini te je zahvaljujući tomu uredila i organizirala svoje zbirke i usluge. Također, knjižnica Franjevačkog samostana u Požegi ostvarila je suradnju s gradskim vlastima te potpisala ugovor s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu, što planira učiniti i knjižnica Samostana sv. Frane završetkom procesa registracije. Taj ugovor osigurava pružanje savjetodavne pomoći od strane Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te osiguravanje jednog djela financijskih sredstava potrebnih za restauraciju i/ili konzervaciju oštećene knjižne građe.

Zaštita fondova samostanskih knjižnica

Poimanje zaštite

Sva tri voditelja franjevačkih knjižnica smatraju zaštitu vrlo važnom aktivnošću. Pod pojmom zaštite uglavnom podrazumijevaju zaštitu od utjecaja raznih uzročnika fizikalnih, kemijskih i mehaničkih vrsta oštećenja (štetnih utjecaja vlage, svjetlosti i dr.), prvenstveno regulaciju mikroklimatskih uvjeta te zaštitu od utjecaja bioloških uzročnika (kukci, bakterije, gljivice i dr.). Ispitanik koji je po formalnom obrazovanju knjižničar pod zaštitom podrazumijeva i obradu građe te njezinu pravilnu pohranu.

Organizacija aktivnosti zaštite

Organizacija zaštite građe u ovim knjižnicama očituje se najviše u uređenju prostorija u kojima se čuva građa. To podrazumijeva primjenu propisanih standarda, izradu kvalitetnog namještaja, instalaciju sustava rasvjete i klimatskih uređaja koji reguliraju temperaturu i vlažnost te uporabu kemijskih sredstava za dezinfekciju i drugih preventivnih metoda zaštite građe.

Osoblje

Osoblje veliku pažnju usmjerava na pravilno rukovanje građom te na nadzor obavljanja prethodno navedenih aktivnosti. Osoblje čisti prostor knjižnice i vrši kontrolu nad datumom uporabe kemijskih sredstava koja se koriste za dezinficiranje i svakodnevno čišćenje prostora knjižnice. Svi voditelji izjasnili su se kako su prethodno nabrojene

radnje uglavnom preventivne mjere zaštite građe. Problem se javlja kod zapošljavanja/zaduživanja osoba koje će raditi u samostanskim knjižnicama. Velik dio problema u cjelokupnom poslovanju, a time i u zaštiti, rješava se zapošljavanjem kompetentnih osoba formalno obrazovanih u programima knjižničarskog (ili arhivskog) usmjerenja u znanstvenom polju informacijskih i komunikacijskih znanosti. Tamo gdje ne postoji takva osoba svejedno je važno da o knjižnici netko formalno skrbi (najčešće ona biva dodijeljena nekomu od fratara) te da se takve osobe stručno obrazuju ili usavrše, budući da studijski programi koji obučavaju buduće knjižničare i informacijske stručnjake na zadovoljavajućoj razini opskrbljuju svoje studente znanjima o zaštiti knjižnične građe i njezinom provođenju.

Određivanje prioriteta za provedbu korektivnih mjera zaštite

Prednost prilikom slanja građe na restauraciju uglavnom imaju oštećenije knjige kojima treba hitna korekcija. Prioriteti se određuju subjektivno, na razini knjižnice, ali se ipak pokušava dati prioritet onoj građi koja pripada starim i rijetkim zbirkama.

Digitalizacija i stvaranje digitalnih zbirki

Svi su voditelji upućeni u programe digitalizacije i njezine prednosti u osiguravanju dostupnosti njihovih zbirki. Svi imaju u vidu procese digitalizacije svojih zbirki u bližoj ili daljoj budućnosti, ovisno o financijskim sredstvima koja će im u danom trenutku biti na raspolaganju.

Zgrada i prostori

Knjižnica Franjevačkog samostana u Mostaru kompletno je renovirana i uređena prema propisima koje propisuju Standardi za specijalne knjižnice. Knjižnice u Požegi i Zadru zasad su prenamijenile i uredile prostore opremanjem uređajima za održavanje mikroklimatskih uvjeta, ali se trenutno ne mogu baviti većim projektima uređenja zbog nedostatka financijskih sredstava.

Suradnja s drugim samostanskim knjižnicama

Suradnja postoji, i to uglavnom između franjevačkih knjižnica. Suradnja se očituje u razmjeni duplikata monografskih i serijskih publikacija. Druge samostanske knjižnice većinom nemaju zaposlenog knjižničara, pa se često javljaju radi savjeta i na taj se način također osigurava suradnja. Kada je u pitanju pomoć u zaštiti fonda, svi voditelji izjasnili su se kako u budućnosti očekuju pomoć od institucija grada i županije koji su im nadležni, nadležnog sveučilišta, Ministarstva kulture te Vlade RH (i BiH u slučaju Mostara).

Organizacija i zaštita fondova samostanskih knjižnica na nacionalnoj razini

Intervju s ispitanicom u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo, u službi za baštinske i spomeničke knjižnice pri Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ukazao je

na nekoliko problema kada je u pitanju zaštita građe u samostanskim knjižnicama. Budući da samostanske knjižnice nisu izrijeком spomenute u zakonima i njima se ne regulira njihovo djelovanje, samo se neke odredbe koje spominju kulturno dobro mogu primijeniti na njih. Također, s obzirom da samostanske knjižnice, uz iznimke, ne ispunjavaju osnovne uvjete koje propisuje Zakon o knjižnicama, navodi se kako predmetom zanimanja postaju njihove zbirke za koje se utvrdilo da imaju svojstvo kulturnog dobra. Prema tome, tvrdnja da postoji skrb o ovim knjižnicama dvojbena je budući da se štiti samo dio fonda odnosno zbirka/zbirke. Kako te knjižnice ne pripadaju hrvatskom knjižničnom sustavu, vidljivo je da neke stvari treba iz temelja promijeniti. Zakonske odredbe za zaštitu kulturnih dobara postoje, no u njih se svakako trebaju uključiti i samostanske knjižnice čiji su fondovi uglavnom od iznimne vrijednosti. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu razvija strategiju na nacionalnoj razini koja se odnosi na baštinske zbirke koje se nalaze u svim vrstama knjižnica. Kao prioriteta navedene su knjižnične zbirke vjerskih zajednica. Time se prednost daje preventivnim mjerama zaštite čijim se provođenjem osiguravaju bolji uvjeti te produljenje vijeka trajanja svim jedinicama unutar zaštićene zbirke. No iz odgovora ispitanika vidljivo je da se pomoć pruža tek kada se samostan javi nadležnim osobama ili ukoliko one uoče problem. Ne postoji nikakav usustavljen model ili edukacija osoblja zaposlenog u toj vrsti knjižnica, što je nužan preduvjet ukoliko se žele ostvariti poboljšanja.

Analizom svih dobivenih rezultata dolazi se do zaključka kako svi ispitanici zaštitu pisane baštine smatraju važnom za očuvanje nacionalnog identiteta, ali često njezino provođenje onemogućuje nedostatak financijskih sredstava i/ili educiranog osoblja. Tijekom intervjua pokazalo se kako samostani, tj. pripadnici redova koji djeluju u samostanima, još uvijek nisu potpuno opredijeljeni za otvaranje vrata samostana javnosti te se teži zapošljavanju pripadnika reda i njegovu stručnom osposobljavanju. Nastoji se i prostorije u kojima djeluju knjižnice odvojiti od prostora gdje žive, djeluju i borave pripadnici reda, kako bi se omogućilo neometano djelovanje za obje strane. Vrlo je važno tko radi u knjižnici te koliku razinu stručnog znanja posjeduje. Čak i u vrlo lošim uvjetima stručna će osoba pronaći način da se fond organizira, popiše, stručno obradi te uvede u katalog. Katalog u ovom slučaju ima posebno značajnu ulogu u otvaranju knjižnice javnosti i dostupnosti informacija o njezinom fondu. Važno je pronaći ravnotežu između želja članova reda koji svoju knjižnicu otvaraju javnosti te knjižnične struke koja djeluje prema određenim stručnim propisima i pravilima. Bilo bi dobro da se ove knjižnice umreže i da se stvori mreža samostanskih odnosno crkvenih knjižnica koje djeluju u Republici Hrvatskoj. Naravno, da bi to bilo moguće, potrebna je suradnja u aktivnostima zaštite na strateškoj, tehničkoj i operativnoj razini. Nacionalnu strategiju potrebno je detaljno razraditi te naći rješenja za prepreke u njezinoj implementaciji, kao i uzeti u obzir sve aspekte poslovanja samostanskih knjižnica i upravljanja zaštitom baštine pohranjene u njima.

4. Organizacijska polazišta za izgradnju modela upravljanja zaštitom građe u samostanskim knjižnicama

Posljednjih nekoliko godina stručno provođenje zaštite građe u samostanskim knjižnicama u Republici Hrvatskoj osciliralo je ukorak s gospodarskim i ekonomskim zbivanjima u zemlji. Kako se ni u idućih nekoliko godina ne može očekivati izdašnja pomoć Ministarstva kulture, očigledno je da se više pažnje treba posvetiti traženju drugih izvora financiranja zaštite knjižne baštine, ali i učinkovitijoj organizaciji postojećih resursa kako bi se stvorio cjelovit sustav zaštite baštine u samostanskim knjižnicama. Iz svega toga vidljiv je nedostatak modela upravljanja zaštitom pisane baštine u samostanskim knjižnicama te se ističe potreba za uvođenjem ove vrste knjižnica u zakonske regulative. Samostanske su knjižnice uvelike prepuštene same sebi i ovise o stručnosti i entuzijazmu osoblja koje o njima skrbi. Da bi se uspostavio učinkovit sustav zaštite u samostanskim knjižnicama, predlažu se polazišta temeljena na već spomenutom konceptualnom modelu upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama (tablica 1.). Polazišta su definirana za samostanske knjižnice, ali u velikoj mjeri mogu biti primjenjiva i na druge vrste crkvenih knjižnica.

Tablica 1. Prijedlog organizacijskih polazišta za izgradnju modela upravljanja zaštitom građe u samostanskim knjižnicama

UPRAVLJANJE ZAŠTITOM GRAĐE U SAMOSTANSKIM KNJIŽNICAMA	
Aspekti modela	Aktivnosti unutar aspekata
STRATEŠKO- -TEORIJSKI ASPEKT	<p>Definirati okvire i kontekst zaštite pisane baštine u samostanskim knjižnicama.</p> <p>Povezati i ojačati suradnju između tijela i ustanova koje imaju odgovornost za zaštitu baštine u samostanskim knjižnicama.</p> <p>Definirati suodnos samostanskih knjižnica prema hrvatskom knjižničnom sustavu.</p> <p>Ojačati interni sustav samostanskih knjižnica.</p> <p>Odrediti odgovornosti za pojedine aspekte organizacije i zaštite u samostanskim knjižnicama.</p> <p>Izraditi nacionalnu strategiju zaštite pisane baštine u samostanskim knjižnicama. Izraditi plan implementacije strategije.</p> <p>Objediniti do sada prikupljene bibliografske podatke i razviti baze podataka o postojećim cjelovitim fondovima samostanskih knjižnica dostupne <i>online</i>.</p> <p>Osnovati jedinstveno tijelo specijalizirano za zaštitu pisane baštine u samostanskim knjižnicama koje će imati savjetodavnu, edukativnu, financijsku i nadzornu funkciju (ili preoblikovati funkciju nekog postojećeg tijela ili ustanove).</p>

<p>EKONOMSKO- -PRAVNI ASPEKT</p>	<p>Detaljno analizirati postojeći sustav financiranja.</p> <p>Definirati podjelu financijske odgovornosti za zaštitu pisane baštine u samostanskim knjižnicama.</p> <p>Izraditi moguće modele financiranja zaštite pisane baštine u samostanskim knjižnicama.</p> <p>Stvoriti održive financijske planove, pratiti i procjenjivati troškove zaštite.</p> <p>Dopuniti zakonsku regulativu i uvrstiti samostanske knjižnice u relevantne pravne dokumente vezane uz poslovanje knjižnica i zaštitu pisane baštine.</p>
<p>EDUKATIVNI ASPEKT</p>	<p>Definirati potreban korpus općih i specifičnih znanja i kompetencija koje treba imati osoblje koje skrbi o samostanskim knjižnicama.</p> <p>Usustaviti način educiranja novog osoblja. Poticati sve oblike formalnog i neformalnog usavršavanja osoblja.</p> <p>Organizirati znanstvene i stručne skupove na temu zaštite baštine u samostanskim knjižnicama. Uspostaviti jasnu proceduru komu se osoblje može obratiti za stručne savjete vezane uz zaštitu zbirki.</p>
<p>MATERIJALNO- -OPERATIVNI ASPEKT</p>	<p>Ispitati stanje fondova u samostanskim knjižnicama.</p> <p>Razviti strukturu odgovornosti za zaštitu zbirki unutar samostanskih knjižnica.</p> <p>Implementirati osnovne preventivne mjere zaštite i utvrditi prepreke u implementaciji znanja o zaštiti i zakonski propisanih mjera u konkretnom slučaju.</p> <p>Definirati kriterije za primjenu korektivnih mjera zaštite.</p> <p>Razviti tehničku infrastrukturu na regionalnoj osnovi primjerenu prethodno utvrđenim potrebama. Razmotriti mogućnosti za osiguranje infrastrukturnih pretpostavki provođenja aktivnosti na tehničkoj razini (restauracija i konzervacija) u zasebnom sustavu neovisnom o državnoj upravi i izvorima financiranja, npr. sustav restauratorsko-konzervatorskih radionica zaduženih samo za poslove s knjigama iz samostanskih knjižnica financiran od strane crkvenih institucija. Osigurati pomoć i nadzor.</p>
<p>KULTUROLOŠKO- -DRUŠTVENI ASPEKT</p>	<p>Definirati uvjete otvaranja samostanskih knjižnica javnosti.</p> <p>Uključiti širi društveni kontekst u planiranje i provođenje zaštite baštine u samostanskim knjižnicama i oblikovati načine društvenog osvješćivanja.</p> <p>Razviti kriterije selekcije i vrednovanja fondova samostanskih knjižnica na nacionalnoj i institucionalnoj razini.</p> <p>Razvijati usluge nastale na temelju zbirki samostanskih knjižnica namijenjene različitim društvenim segmentima, poput obrazovnog, kulturnog i znanstvenog sektora.</p>

5. Zaključak

Analiza rezultata dobivenih ovim istraživanjem potvrdila je početno postavljene temeljne pretpostavke. Samostanske knjižnice posjeduju vrlo vrijedne fondove hrvatske i europske baštine te je važno pravilno ih zaštititi i čuvati za buduće naraštaje. Baštinska građa u samostanskim knjižnicama trenutno nije dovoljno istražena niti primjereno organizirana, zaštićena i prezentirana. Zaštita knjižne građe u samostanskim knjižnicama Republike Hrvatske još je uvijek marginalizirana i pristupa joj se tek kod pojave konkretnog problema, pa se ne može reći da je uključena u sustavno planiranje i organizaciju poslovanja te vrste knjižnica. Može se reći da upravo zbog neusustavljenosti i na nacionalnoj i na institucionalnoj razini nema jasne odgovornosti za zaštitu baštine pohranjene u samostanskim knjižnicama, kao ni educiranog osoblja. Mali organizacijski pomaci mogu u velikoj mjeri unaprijediti zaštitu i dostupnost knjižne građe, te je stoga važno precizno definirati od kojih organizacijskih aktivnosti valja krenuti. Poboljšanja u organizacijskom smislu očituju se u edukaciji pojedinaca, jasnijem definiranju odgovornosti kako u pojedinim aspektima tako i u ukupnom kontekstu zaštite pisane baštine, prikupljanju podataka o broju i stanju zbirki knjižne baštine pohranjene u samostanskim knjižnicama, a sve to kako bi se stekla jasnija slika na nacionalnoj razini i na taj način omogućilo stvaranje nacionalne strategije zaštite.

Iz analize rezultata dobivenih intervjuom s ispitanikom u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo očigledno je kako u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kao krovnoj ustanovi hrvatskog knjižničarskog sustava, svijest o važnosti očuvanja pisane baštine koja ima velik značaj za kulturni odnosno nacionalni identitet postoji, no ne provodi se usustavljeno. S organizacijskog stajališta, skrb o pisanoj baštini pohranjenoj u knjižnicama nužno se treba odvijati na dvije razine, nacionalnoj i institucionalnoj. Jedan od temeljnih problema u tom smislu jest određivanje koja građa pripada kulturnom dobru te na taj način ulazi u sustav državne skrbi, za što je potrebno jasnije definirati kriterije i odgovornost za zaštitu. Temeljne prepreke u provođenju zaštite baštine u samostanskim knjižnicama odnose se, kako je i očekivano, na nedostatak financijskih sredstava i neodgovarajuće prostore u kojima je građa smještena. Međutim vrlo je važna uloga knjižničara i drugih informacijskih stručnjaka i njihovih kompetencija jer je trenutno čest slučaj da se zaštiti građe pristupa parcijalno i/ili iz nekih osobnih interesa. Očigledno je kako se i u slučaju samostanskih knjižnica aspekti zaštite promatraju zasebno, a dok se god zaštita pisane baštine ne bude promatrala kao cjelovit kontekst odnosno sustav, neće biti pomaka u području zaštite pisane baštine. Bez primjerenog vodstva i upravljanja zaštitom nemoguće je ispunjavati i poslanje knjižnice. Razvidno je, dakle, kako se u ovim knjižnicama mogu identificirati brojni problemi pravne, zakonodavne, organizacijske, financijske, edukativne i druge prirode, te nije lako izdvojiti samo jedan i prepoznati ga kao ključan. Stoga poboljšanja u zaštiti knjižne baštine u samostanskim knjižnicama prije svega treba tražiti u stvaranju organizacijskih pretpostavki za učinkovit i sveobuhvatan sustav zaštite, na što se u ovome radu pokušalo dati odgovor.

Literatura

- Bošnjaković, R. i M. Vinaj. 2008. *Knjige 16. i 17. stoljeća iz knjižnice Franjevačkog samostana Našice: katalog izložbe*. Osijek: Gradska i sveučilišna knjižnica.
- Bratulić, J. i S. Damjanović. 2005–2008. *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*. Križevci: Veda.
- Bratulić, J. i S. Damjanović. 2008. „Značenje franjevačkih knjižnica u kulturi Sjeverne Hrvatske”. *Bibliografije knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495.–1850*. Zagreb: HAZU: 5 – 10.
- Church archives and libraries. International experiences in the protection, appraisal, description and presentation of the cultural heritage of these institutions*. 2004. Ur. H. Baier, S. Pejovic. ICA/SKR – Notar.
- Dahl, S. 1979. *Povijest knjige*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- Dva tisućljeća pismene kulture na tlu Hrvatske*. 1988. Izbor i tekst R. Katičić i S. P. Novak. 2. izd. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber: Muzejski prostor.
- Frkin, V. i Holzleitner, M. 2008. *Bibliografije knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495.–1850*. Zagreb: HAZU.
- Hoško, E. 2008. „Dragocjeno blago franjevačkih knjižnica gornje Hrvatske”. *Bibliografije knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495.–1850*. Zagreb: HAZU: 11 – 29.
- Hrvatska retrospektivna bibliografija 1835.–1940*. 1982–1999. 25 sv. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
- Hrvatski standardi za specijalne knjižnice*. 1993. Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete, 3: 5.
- Katić, T. 2008. „Zaštita i očuvanje pisane baštine u AKM ustanovama”. *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnost suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, uredila M. Willer. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo: 1 – 10.
- Krtalić, M. 2010. *Modeli upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama: doktorska disertacija*. Zadar: M. Krtalić.
- Krtalić, M. i D. Hasenay. 2011. „Zaštita pisane baštine u knjižnicama – analiza stanja i moguće perspektive upravljanja zaštitom hrvatske pisane baštine”. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54, 1/2: 37 – 66.
- Krtalić, M., Hasenay, D. i T. Aparac-Jelušić. 2011. „Upravljanje zaštitom pisane baštine u knjižnicama – teorijske pretpostavke”. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 54, 1/2: 1 – 36.
- Kušen, D. 2006. „Obrada i opis arhivskoga gradiva u arhivima franjevačkih samostana istočne Hrvatske”. 41. savjetovanje HAD-a. Karlovac: Hrvatsko arhivističko društvo, <http://www.had-info.hr/rad-drustva/izlaganja/170-obrada-i-opis-arhivskoga-gradiva-u-arhivima-franjevackih-samostana-istocne-hrvatske>

- Ministarstvo kulture, Kulturna baština, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6>
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Baštinske zbirke / knjižnice, <http://www.nsk.hr/Library.aspx?id=1271>
- National Church Library Association, <http://www.churchlibraries.org/>
- New Approaches to Book and Paper Conservation-Restoration*. 2011. Ur. P. Engel, J. Schiro, R. Larsen, E. Moussakova i I. Kecskemeti. Horn - Wien: Verlag Berger.
- Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u RH*. 2001. Narodne novine 43, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232299.html>
- Pravilnik o zaštiti knjižnične građe*. 2005. Narodne novine 52, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/288524.html>
- Stipčević, A. 1985. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Stipčević, A. 2004. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 1: Srednji vijek (od početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, A. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 2: od glagoljskog prvotiska (1483) do Hrvatskog narodnog preporoda (1835)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stipčević, A. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tadić, K. 2005. *Bibliografija o arhivima, čitaonicama, knjižnicama i muzejima: napisi iz riječkih i sušačkih hrvatskih novina od 1900. do 1999. godine na području današnjih županija Primorsko-goranske, Istarske i Ličko-senjske*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Uredba HBK o crkvenim knjižnicama. 2001. Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 129, 1.
- Zakon o knjižnicama. 1997. Narodne novine 105, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/267274.html>
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. 1999. Narodne novine 69, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/271022.html>

Summary

Organizational prerequisites for the preservation of library collections in monastery libraries

The aim of the paper is to investigate the preservation of written heritage in monastery libraries from legislative, institutional and organizational perspectives, and establish the necessary organizational prerequisites for improvement. Setting off from the presupposition that the library collections of monastery libraries are of immense cultural value, and can therefore be considered cultural good and part of Croatian written heritage, the paper discussed the need for a systematic approach to its protection, both on the operative level, in libraries themselves, and on the strategic level, by the authorities and other relevant institutions in the Republic of Croatia.

In addition to the analysis of the legal and institutional frameworks and library collections preservation projects, three case studies were conducted in Franciscan monasteries in Mostar, Požega and Zadar, including interviews with their managers and one subject from the Croatian Institute of Librarianship.

The case study aimed to investigate the context of the preservation of library collections in monastery libraries and provide answers to the following questions: how is the preservation in monastery libraries defined; how does it differ from the preservation in other libraries, and how is the preservation of collections in these libraries organized on institutional, local, and national levels? The research sets off from several core presuppositions: monastery libraries have valuable collections of Croatian and European written heritage; the heritage collections in monastery libraries are not investigated, organized, protected or presented at an adequate level; the responsibility for its preservation is not clearly assigned, there is not enough staff trained for preservation; the improvements in preservation and availability of library collections in monastery libraries should result from a better organization and management of the heritage preservation system in monastery libraries.

The conceptual approach to heritage preservation in monastery libraries used in this paper is based on the theoretical model of written heritage preservation management that comprises five aspects bringing together the theoretical, strategic, legal, financial, educational, operative, and cultural components. Monastery libraries are facing many problems in protection and preservation of collections. Most of their problems fall under the economic, legal, material and operative aspects of preservation. In addition to the most common limitations, such as financial constraints, inadequate premises for keeping and storing the collections, they often have staff shortages, especially of trained staff with particular knowledge and skills required to protect the collections of such libraries, which brings the educational aspect of preservation into the foreground. Even though the protection and preservation of library collections in monastery libraries is mostly the responsibility of monastery monks, their knowledge is mostly not expert enough and they cannot be the only ones made responsible for preservation. This issue needs to be considered from the strategic and theoretical aspects of written heritage preservation management. One of the major hurdles is the inadequacy of legislation and its lack of recognition of those collections as national heritage. One of the factors that needs to be taken into consideration are changes that occur in the cultural and social contexts, i.e. changes in relations between church orders and communities in which they are active.

Based on the data collected and relying on the conceptual model of written heritage preservation management in the Republic of Croatia, the current state of monastery library collections preservation has been established and measures for a systematic and more efficient management of written heritage preservation in monastery libraries have been proposed.

KEY WORDS: preservation, written heritage, cultural heritage, monastery libraries, Franciscan libraries, libraries of religions communities, preservation management.